8

חזית ריקה:
על מחיקה ושחזור // סיור ביפו

واجهة فارغة:
عن المحو وإعادة الكتابة // جولة في يافا

צילמה // צילה זלט
כתב // עמי אשר

تصوير // تسيلا زلط
كتابة // عامي آشر

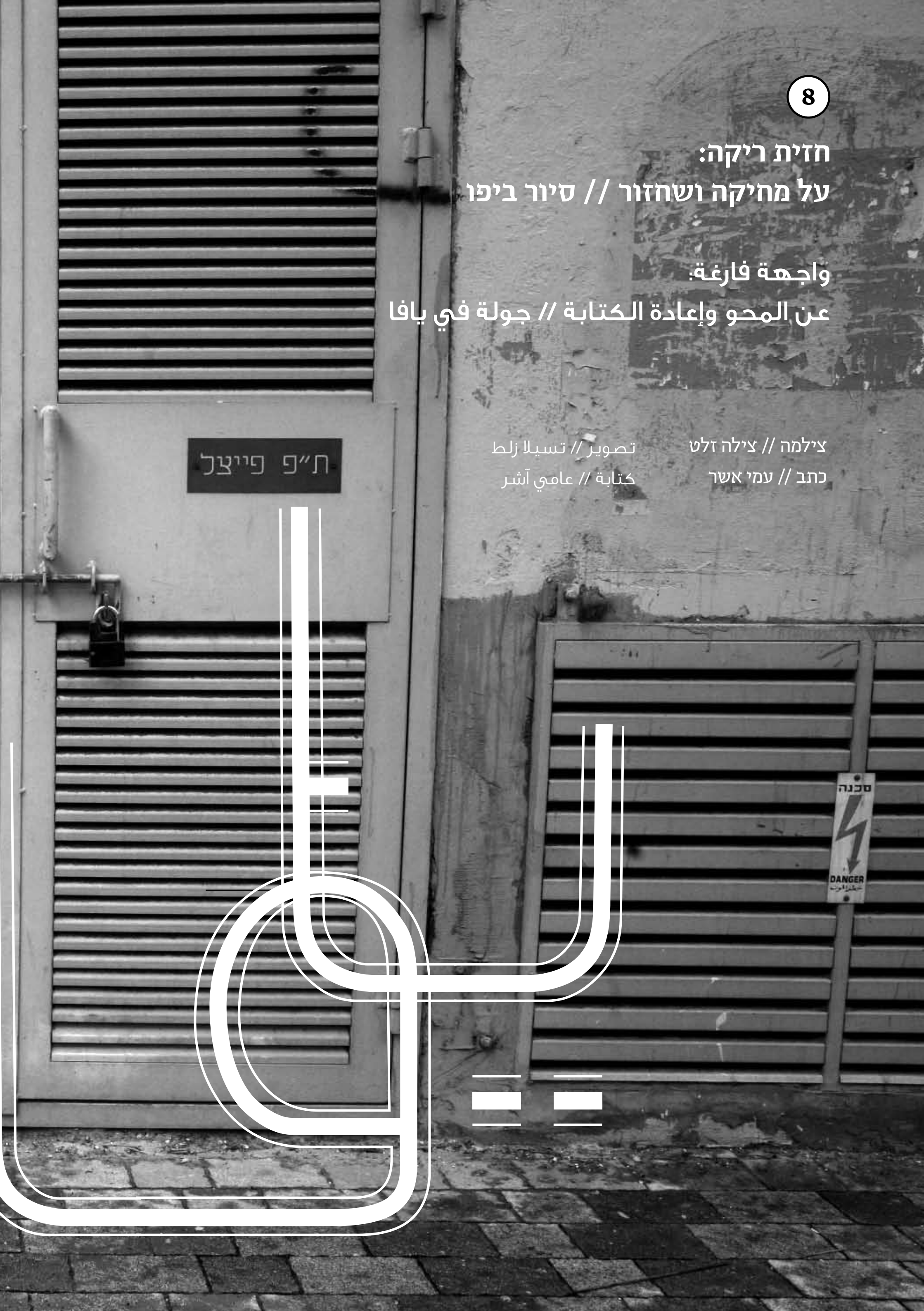

במשך 4,000 שנה שימש נמל יפו שער כניסה לארץ ויציאה ממנה. בני כל הדתות עלו מכאן לרגל לירושלים ולמכה, ופליטים נמלטו מכאן הימה. סערות רבות פקדו את הנמל ואת העיר שלצדו במהלך אותן שנים, אך אף אחת לא היתה קשה כזו של שנת 1948 והשנים שלאחריה, אשר מחקה כמעט כליל כל אות לעברה הלא-רחוק של העיר. סיור זה מוקדש לכמה מהאותות שעליהם חס המחק, ולמה שמסתתר מאחורי מה שנכתב על המחיקה בעפרון גס.

מדיניותה של עיריית תל־אביב כלפי יפו אופיינה על ידי ההיסטוריון מרק לוין כאסטרטגיה של "מחיקה ושכתוב" – סילוק העבר הפלסטיני והלבשת המרחב בכסות ציונית. כפי שנראה בסיור, אותה כסות אינה תמיד ציונית דווקא, כי אם משולה לכתונת פסים – מגוון שלם של שכתובים שמתאמצים למלא את החלל הריק ולא תמיד מצליחים: במרווחים הדקים ביניהם ניתן עדיין לקרוא את סיפורה של העיר שהיתה, ועודנה, פלסטינית.

יפו يافا

מספר תושבים בשנת 1948 // כ-70,000 ביפו גופא, לא כולל הכפרים הסמוכים	السكان في عام ١٩٤٨ // حوالي ٧٠٠٠٠ في يافا، لا يشمل القرى المجاورة
מספר תושבים כיום // כ-46,000, מתוכם 30,000 יהודים (כולל שכונת אבו־כביר)	عدد السكان اليوم// حوالي ٤٦٠٠٠، ٣٠٠٠٠ يهود (يشمل حارة أبو-كبير)

מקורות פרנסה עיקריים עד 1948 // שירותי נמל, דיג, מסחר (ייצוא הדרים), תעשיה קלה (מפעלי סבון), תיירות	مصادر المعيشة الاساسية حتى ١٩٤٨ // خدمات الميناء، الصيد، التجارة (تصدير الحمضيات)،الصناعة الخفيفة (مصانع الصابون)، السياحة.
תאריך כיבוש // ה-13 במאי 1948	تاريخ الاحتلال // ١٣ ايار ١٩٤٨

لمدة ٤٠٠ سنة كان ميناء يافا بوابة الدخول للبلاد والخروج منها. أبناء الديانات جميعها بدأوا رحلة الحج من هنا باتجاه القدس ومكة، واللاجئون هربوا من هنا باتجاه البحر. هاجمت الميناء والمدينة التي بجانبه عواصف كثيرة خلال تلك السنوات، ولكن أيا منها لم تكن بصعوبة تلك التي حدثت عام ١٩٤٨ والسنوات التي تلتها، والتي محت بشكل شبه كامل كل حرف من تاريخ المدينة غير البعيد. هذه الجولة مخصصة لبعض المعالم التي «رحمتها» عملية المحو هذه، ولما يستتر وراء ما كتب عن المحو بقلم رصاص فظّ.

سياسات بلدية تل أبيب تجاه يافا، كما عرفها المؤرخ مارك لفين، تميزت بكونها إستراتيجية «محو وإعادة كتابة»- التخلص من الماضي الفلسطيني وإلباس الفضاء بغطاء صهيوني. كما سنرى في الجولة، هذا الغطاء ليس غطاء صهيونيا بالذات، مع أنها رمز للقميص المقلم- وإنما عدد متنوع من «إعادة الكتابة» والتي تجتهد من أجل تعبئة الفراغ دون أن تنجح بذلك دائما: في الفراغات الدقيقة فيما بينها لا زال بالإمكان قراءة قصة المدينة التي كانت، والتي لا تزال، فلسطينية.

היכן נמצאים הפליטים //

רמלה, לוד ומחנות פליטים וערים בגדה, ברצועה ובמדינות השכנות

أين يتواجد اللاجئون اليوم //

الرملة، اللد ومخيمات اللاجئين ومدن الضفة، القطاع ودول مجاورة

יישובים פלסטיניים קרובים //

אבו־כביר, סלמה, ג׳בליה, תל א־ריש.
שכונה צפונית של יפו: מנשיה (ראו סיור קודם).

قرى فلسطينية مدمرة قريبة //

أبو كبير، سلمة، جباليا، تل الريش. وكذلك الحارة الشمالية المنشية، يكرس لها مسار منفرد

יפו העתיקה يافا القديمة

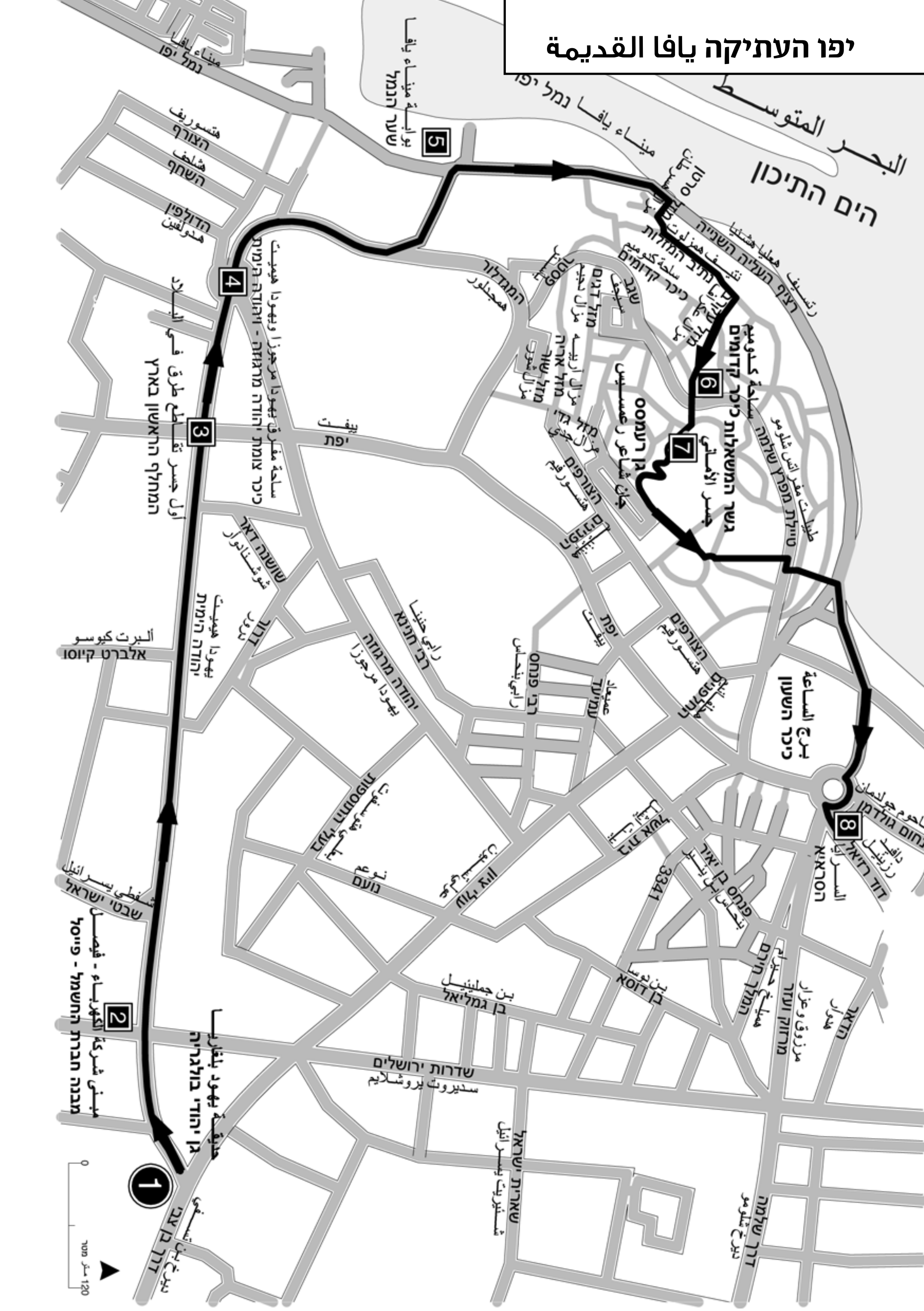

פרטי המסלול
تفاصيل المسار

סוג מסלול //
רגלי

نوع المسار //
سيرا على الأقدام

נקודת מוצא //

גן יהודי בולגריה, דרך בן צבי פינת רחוב עזה, יפו

نقطة الانطلاق //

حديقة يهود بلغاريا، طريق بن تسفي، زاوية شارع غزة،يافا

נקודת סיום //
כיכר השעון, יפו

نقطة النهاية //
ساحة الساعة، يافا

הגעה ברכב //

מנתיבי איילון יורדים מערבה ברחוב קיבוץ גלויות, פונים שמאלה ברחוב שלבים וימינה בדרך בן צבי.

מצפון אפשר להגיע גם דרך הטיילת (רח' הרברט סמואל), להמשיך לשדרות ירושלים ולפנות שמאלה אל דרך בן צבי.

המגיעים מבת ים יכולים לנסוע צפונה בשדרות ירושלים ולפנות ימינה אל דרך בן צבי.

מדרך בן צבי מומלץ לפנות צפונה מול "גן יהודי בולגריה", ולחנות באיזור אצטדיון בלומפילד.

الوصول بالسيارة //

من مسارات ايالون ننزل باتجاه الغرب الى شارع كيبوتس جاليوت، نتجه يسارا الى شارع شلابيم ويمينا الى طريق بن–تسفي.

من الشمال يُمكن الوصول عن طريق الممشى (شارع هربرت صاموئيل)، إلى جادة يروشلايم والتوجه يسارا إلى شارع بن تسفي.

للقادمين من بات - يام بامكانهم السفر شمالا في جادة يروشلايم والتوجه يمينا الى طريق بن تسفي.

من طريق بن تسفي من المفضل التوجه شمالا مقابل «حديقة يهود بلغاريا»، وإيقاف السيارة في منطقة استاد بلومفيد.

הגעה בתחבורה ציבורית //

קווי דן 10, 18, 25, 40, 41, 42, 142 ו-125. כל הקווים נוסעים מתל־אביב לבת ים או לחולון. רובם עוברים בשדרות ירושלים ומיעוטם לא הרחק משם ברחוב יפת.

الوصول عن طريق المواصلات العامة //

خطوط دان ١٤٢،٤٢،٤١،٤٠،٢٥،١٨،١٠ و ١٢٥. جميع الخطوط تسافر من تل ابيب لبات يام أو حولون. غالبيتها تمرّ بجادة يروشلايم والقليل منها ليس ببعيد من هناك في شارع يفيت.

אורך המסלול //
2.5 קילומטרים

طول المسار //
٢.٥ كم

משך המסלול //

כשעתיים עד שעתיים וחצי

مدة المسار //

حوالي ساعتين حتى ساعتين ونصف

דרגת קושי //
קל

درجة الصعوبة //
سهل

מקום למלא בו מים //

בכיכר קדומים ביפו העתיקה, וכן מימין לרחבת התיאטרון היהודי ערבי ברחוב מפרץ שלמה

مكان للتزود بالماء //

في ساحة كدوميم في يافا القديمة، وكذلك إلى يمين ساحة المسرح اليهودي عربي في شارع مفراتس شلومو

עונה מומלצת //

הסיור מתאים לכל עונה, אך מזג האוויר עלול להיות מעיק בחודשים יולי–אוגוסט.

موسم مفضّل //

المسار ملائم لجميع فصول السنة، ولكن من الممكن أن تكون حالة الطقس «صعبة» خلال شهري تموز وآب.

«عاد أبي إلى يافا في صيف ١٩٤٨ لكي يرى البيت، ولكن في مكتب ضابط المدينة لم يسمحوا له بالدخول. «هنالك فوضى الآن، انتظر قليلا» قالوا له.»

תחנה ראשונה: 1
אנדרטה לעם הבולגרי

האנדרטה לעם הבולגרי ניצבת בלבו של "גן יהודי בולגריה", ברחוב בן צבי ליד הצומת המשולש עם הרחובות עזה ויהודה הימית. פעמים רבות ניתן לראות ילדים – ערבים כיהודים – מטפסים על האנדרטה, משל היתה עוד מתקן בגן השעשועים הנושק לציר התנועה המוביל מזרחה.

المحطة الأولى: 1
نصب تذكاري للشعب البلغاري

النصب التذكاري للشعب البلغاري يقف وسط «حديقة يهود بلغاريا»، شارع بن تسفي بجانب تقاطع الطرق المثلث مع شارع غزة ويهودا هيميت. مرات كثيرة من الممكن رؤية أطفال ـ عرب ويهود ـ يتسلقون النصب التذكاري، وكأنه لعبة إضافية في حديقة الألعاب المحاذية للطريق التي تتجه إلى الشرق.

משפחתי נמלטה מבולגריה, וכילד לא יכולתי שלא לחוש הכרת תודה עצומה לעם האמיץ שאני חב לו את חיי. אף שלא גרנו ביפו, תמיד בילינו בה והתגעגענו אליה. כיצד הפכה העיר למעוז בולגרי דווקא? בדרך מקרה. ההיסטוריון בני מוריס מציין כי כמו ערים אחרות שנכבשו באביב 1948, נתפסה יפו כמאגר פוטנציאלי של שיכונים לעולים חדשים. לפי אתר "השדרה הראשונה", המגולל את קורות שדרות ירושלים הסמוכות, "נדרש למצוא להם פתרון דיור מהיר, לכן נשלחו העולים לאכלס את בתי הערבים ביפו, שנותרו מיותמים לאחר המלחמה". השימוש בלשון סביל כאן טיפוסי למעשה המחיקה.

هربت عائلتي من بلغاريا، وكولد لم أتمكن من عدم الشعور بالامتنان للشعب الشجاع الذي أدين له بحياتي. مع أننا لم نسكن في يافا، ولكننا كنا دائما نقضي أوقاتا فيها ونشتاق إليها. كيف تحولت المدينة لملجأ بلغاري بالذات؟ عن طريق الصدفة. ينوه المؤرخ بيني موريس أن يافا اعتبرت، مثلها مثل المدن الأخرى التي أحتلت في ربيع ١٩٤٨، كإمكانية لتوطين القادمين الجدد. بحسب الموقع «الجادة الأولى»، والذي يعرض سيرة جادات القدس المجاورة، «كان من المطلوب إيجاد حل سكني سريع لهم، ولهذا فقد تمّ إرسال القادمين الجدد للسكن في البيوت العربية في يافا، والتي بقيت يتيمة بعد الحرب». استعمال صيغة المجهول هنا نموذجي لفعل المحو.

"אבא חזר ליפו בקיץ 48' כדי לראות את הבית, אבל בקצין העיר לא נתנו לו להיכנס. 'עכשיו בלגאן, חכה קצת', אמרו לו"

בריאיון שנערך לקראת הסיור, סיפר לי עיסא דביט, פליט מיפו הגר כיום ברמלה:

"אבא חזר ליפו בקיץ 48' כדי לראות את הבית, אבל בקצין העיר לא נתנו לו להיכנס. 'עכשיו בלגאן, חכה קצת', אמרו לו. יום אחד, בתחילת 49', הוא הלך וראה אנשים בבית שלו – עולים חדשים מבולגריה. הוא מחה בקצין העיר, ושם אמרו לו שעכשיו הוא צריך להוכיח את הבעלות שלו על הבית. אפילו שהיו לו 20 עדים הוא לא הצליח, בגלל שהבית לא היה רשום בטאבו. באותם הימים אף אחד לא חשב שצריך לרשום בעלות – הרישום עלה עשר לירות. כולם ידעו מה שייך למי, ועסקאות היו נסגרות בלחיצת יד."

במקרים אחרים, מספר עיסא דביט, נכנסו עולים, בין אם ביוזמת השלטונות ובין אם ביוזמתם הם, לבתים מיושבים, ולשם כך פוצלו לעתים הבתים לשניים – דו־קיום, אם תרצו.

في المقابلة التي أجريت كتحضير للجولة، حدثني عيسى ضبيط، لاجئ من يافا يسكن اليوم في الرملة:

«عاد أبي إلى يافا في صيف ١٩٤٨ لكي يرى البيت، ولكن في مكتب ضابط المدينة لم يسمحوا له بالدخول. «هنالك فوضى الآن، انتظر قليلا» قالوا له. في أحد الأيام في مطلع ٤٩، ذهب ورأى أناسا في بيته – قادمين جدد من بلغاريا. قدم شكوى في مكتب ضابط المدينة، وهناك أخبروه انه يتوجب عليه الآن أن يثبت ملكيته على البيت. مع انه كان لديه ٢٠ شاهد إلا انه لم ينجح، لأن البيت لم يكن مسجلا في الطابو. لم يفكر أحد في تلك الأيام أنه يتوجب عليه أن يسجل الملكية – تكلفة التسجيل كانت ١٠ ليرات. عرف الجميع ما يخص مَن، والمعاملات كانت تتم بمصافحة الأيدي.»

في حالات أخرى، حدثنا عيسى ضبيط، دخل قادمون جدد، بمبادرة السلطات أو بمبادرتهم هم، لبيوت مسكونة، ولذلك قاموا أحيانا بتقسيم البيت إلى قسمين – عيش مشترك، إن شئتم.

תחנה שנייה: 2
מבנה חברת החשמל בשדרות ירושלים (אלנֻזהה)

מהגן נלך מערבה ברחוב יהודה הימית. משמאל, בבית מספר 5, נמצאת מסעדת "ויטושה". מסעדה בולגרית זו עלתה לכותרות ב–2011 כיוון שחסן חיג'אזי, פליט פלסטיני החי בסוריה, בחר לסעוד כאן במהלך "טיול השורשים" שערך ביפו לאחר שחצה את גדר הגבול בגולן לצד מאות פליטים אחרים ביום הנכבה של אותה שנה.

כמה בתים משם, על שדרות ירושלים, מעברו הדרומי של הצומת עם רחוב יהודה הימית, ניצב מבנה ישן של חברת החשמל. אם תביטו בחזית המבנה הדרומית תוכלו עדיין לראות את הכתובת

المحطة الثانية: 2
مبنى شركة الكهرباء في جادة القدس (النزهة)

من الحديقة نتجه غربا في شارع يهودا هيميت. على اليسار، في بيت رقم ٥، يتواجد مطعم «فيتوشا» البلغاري، والذي تصدر عناوين الأخبار عام ٢٠١١ لأن حسن حجازي، لاجئ فلسطيني يعيش في سوريا، اختار أن يتناول طعامه هنا خلال «رحلة الجذور» التي قام بها إلى يافا بعد ان عبر الحدود في الجولان مع مئات الفلسطينيين في يوم النكبة من تلك السنة.

على بعد بعض البيوت من هناك، في شارع جادة القدس، من جهة الجنوب لتقاطع الطرق مع شارع يهودا هيميت، يقف مبنى قديم لشركة الكهرباء. لو نظرتم إلى واجهة البيت الجنوبية ستتمكنون من

"ת"פ פייצל" – עדות פיזית נדירה לשמו הקודם של רחוב יהודה הימית, שחמקה איכשהו מהמחק.

"ת"פ פייצל" – עדות פיזית נדירה לשמו הקודם של רחוב יהודה הימית, שחמקה איכשהו מהמחק. עוד על שני השמות – בהמשך.

שדרות ירושלים נסללו בעיצומה של מלחמת העולם הראשונה וכונו "שדרות ג'מאל באשא" (בטורקית: "פאשה"), על שם מושל חצי האי ערב וסוריה, שנחשב לעריץ. אולי מסיבה זו דחו היפואים את השם, והעדיפו לקרוא להן "אלנזהה" ("הטיול"), כשמה של השכונה שהוקמה כאן מחוץ לחומות, וכשמו של המסגד הגדול שנמצא דרומה מכאן. בתקופת המנדט היו אלה "שדרות המלך ג'ורג'". לטענת העיתונאי תושב יפו צור שיזף, למרות מאמצי שלושת המשטרים ששלטו בעיר במאה ה–20, לא הצליחה השדרה להפוך לציר מרכזי אמיתי ביפו – כאז כן היום: "הדרכים המסורתיות היו מהים לתוך הארץ, ועל רכס הכורכר (רחוב יפת) לכיוון עזה. [...] העיר לא ממש מתחברת [אל השדרה]". כך, ביום הנכבה 2011 נכתב בכרזות בערבית כי ההפגנה תתקיים ב"רחוב אלנזהה (שדרות ירושלים)".

رؤية العنوان "ת"פ פייצל" (فيصل). شهادة حية نادرة للاسم السابق لشارع يهودا هيميت، والتي نجت بطريقة ما من المحو. المزيد عن الاسمين فيما بعد.

تم تعبيد جادة القدس في أوج الحرب العالمية الأولى وتم تسميتها «جادة جمال باشا» على أسم حاكم جزيرة العرب وسوريا، والذي كان طاغية. لربما بسبب ذلك رفض اليافيون هذه التسمية، وفضلوا أسم «النزهة»، وهو الأسم ذاته للحارة التي أقيمت هنا خلف الاسوار، وعلى اسم المسجد الكبير المتواجد جنوبا من هنا. في فترة الانتداب كانت هذه «جادة الملك جورج». يدعي الصحفي تسور شيزاف، ابن يافا، انه رغم مجهود السلطات الثلاث التي توالت على حكم يافا في القرن العشرين، لم تتمكن الجادة من التحول إلى محور رئيسي حقيقي في يافا – اليوم مثلما كان في الماضي: «الطرق التقليدية كانت من البحر إلى داخل البلاد، وعلى تلال الطينة البيضاء (شارع يفيت) باتجاه غزة. [...] المدينة لا تتواصل تماما [مع الجادة]» هكذا، في يوم النكبة ٢٠١١ كتب على اللافتات بالعربية أن المظاهرة ستكون في «شارع النزهة (جادة القدس)».

רחוב יהודה הימית (פייצל): מהשדרה עד הגשר

מכאן נמשיך מערבה לאורך הגדה השמאלית (הדרומית) של רחוב יהודה הימית. הביטוי "גדה" קולע כאן במיוחד, כיוון שכל האיזור ממזרח לרחוב אלחלווה (כיום – יפת) היה מועד להצפות, ואיזור אצטדיון בלומפילד של ימינו כונה "בסה" על שום ביצותיו.

במאמרם על יפו הישראלית, האנתרופולוג דניאל מונטרסקו והארכיטקט רועי פביאן חילקו את תולדות העיר מאז 1948 לשלוש תקופות עיקריות: השתלטות ויישוב עד שנת 1960, הזנחה מכוונת עד 1985, וג'נטריפיקציה מאז ועד היום. הביטוי "ג'נטריפיקציה" מציין בהקשרנו את התהליך

شارع يهودا هيميت (فيصل): من الجادة وحتى الجسر

من هنا سنستمر غربا على طول الضفة من جهة اليسار (الجنوبية) لشارع يهودا هيميت. التعبير «ضفة» يصيب الهدف تماما هنا، لأن المنطقة بالكامل شرقي شارع الحلوة (يافيت – اليوم) كانت تتعرض للفيضانات، ومنطقة استاد بلومفيليد على يمينه سمي «البصّة» بسبب مستنقعاته. في مقالهما عن يافا الإسرائيلية، يقوم الانتربولوج دانيال مونترسكو والمعماري روعي فابيان، بتقسيم تاريخ المدينة منذ ١٩٤٨ إلى ثلاثة مراحل أساسية: السيطرة والاستيطان حتى عام ١٩٦٦، إهمال مقصود حتى ١٩٨٥، وجينتريفكاتسيا منذ ذلك الحين وحتى اليوم. مصطلح الجينتريفكاتسيا يعبر في سياقنا عن عملية تقوم بها مجموعة غنية باستغلال فجوات

من رؤية العنوان "ת"פ פייצל"– شهادة حية نادرة للاسم السابق لشارع يهودا هيميت، والتي نجت بطريقة ما من المحو.

שבו אוכלוסייה מבוססת מנצלת פערי שכר דירה (שנוצרו עקב ההזנחה בתקופה השנייה) לרכישת נכסים בעידוד השקעות ענק של העירייה, המעוניינת בחידוש האיזור (ובהקשר הנוכחי - בייהודו). בתי רחוב יהודה הימית מגלמים את שלוש התקופות, לעתים באותו מבנה ממש. דוגמא לתקופה השלישית היא הבניין החדש בצדו הדרומי של הרחוב, מול רחבת יעקב אבוטבול.

חלק מהבתים בהמשך הרחוב עזובים לגמרי, עדות לתקופה השנייה – תקופת ההזנחה. בעבר התגוררו בהם מחוסרי דיור, שהותירו את חותמם באמצעות כתובות גרפיטי בקומות העליונות, שניתן לראותן מצדו השני של הרחוב. אולם מדיניות ההזנחה העירונית היא נחלת העבר: כיום, ב–2011, נבנה באיזור זה פרויקט מגורים חדש המכונה "יהודה הימית 33-35", וספק אם הגרפיטי יישאר עוד זמן רב. *

החזיתות מסגירות את התקופה הראשונה, תקופת ההשתלטות. על גבי חלק מהמבנים ניתן לראות שלטים, חלקם מהוהים וניתן לקוראם רק מקרוב

الايجار (والتي حدثت بسبب الاهمال في المرحلة الثانية) من أجل امتلاك العقارات وبتشجيع استثمار كبير من البلدية المعنية بتحديث المنطقة (وفي السياق هذا تهويده). بيوت شارع يهودا هيميت تمثل الفترات الثلاث، وأحيانا في المبنى نفسه. مثال للمرحلة الثالثة هو المبنى الجديد في الجهة الجنوبية للشارع، مقابل ساحة يعقوب أبو طبول.

جزء من البيوت في نهاية الشارع مهجورة تماما، شهادة على المرحلة الثانية – مرحلة الإهمال. في الماضي سكن هذه البيوت أناس بدون بيوت، وهؤلاء تركوا أثارهم عن طريق كتابة الجرافيتي في الطوابق العليا والتي بالإمكان رؤيتها من الجانب الآخر للشارع. ولكن سياسات الإهمال تتبع للماضي: اليوم في سنة ألـ ٢٠١١، يبنى في المنطقة مشروع جديد يسمى «يهودا هيميت ٣٣–٣٥»، وأشك أن يبقى الجرافيتي لمدة طويلة هناك. *

الواجهات تفصح عن الفترة الأولى، فترة الاستيلاء. على قسم من المباني بالإمكان رؤية لافتات، جزء منها باهت وبالإمكان قراءتها فقط عن قرب،

على عكس شارع «الأشباح» اليوم، في السابق كان شارع الملك فيصل عصبا مركزيا في تحديث يافا في فترة الانتداب، خاصة في سنوات الثلاثين.

מאוד, של משרדים ושל שירותים ממשלתיים שהשתלטו על הנכסים הפלסטיניים ה"מיותמים". בין היתר, מספר חוקר יפו יוסוף עספור, שכנו כאן מחסני האפוטרופוס הכללי לנכסי נפקדים, שהיה אחראי על רכוש הפליטים. כמו כן אכלס הרחוב בסיסי צבא רבים, שכיום נותרו מהם רק בניין גלי צה"ל ובסיס פיקוד העורף, שמסתתר כמה בתים משם ברחוב אברהם לווינסון. ב-2010 פונה הבסיס, ונכון לקיץ 2011 הוא עומד בשממונו.

בהמשך רחוב יהודה הימית, בבית מס' 34, שוכן בית הקפה "דינה" בו מתקיימים אירועים חברתיים-פוליטיים שבועיים. ממול לבית הקפה, קצת ממזרח, ליד בית מס' 55, נמצא פתח של חניה מקורה הנעול בשער ירוק. על הקיר שבפנים חרוטה באנגלית הכתובת service station – תחנת דלק (צבאית? ממשלתית?) מתקופת המנדט. על הקיר השני ממול מופיעה הכתובת "כראג' שפרוליה", או "מוסך שברולט". בתחילת רחוב אבן שושן, על הכניסה לבית פינתי עגול, מופיע שלט עץ ועליו הכתובת "רח' 54" – שמו הזמני הקודם של הרחוב.

لمكاتب وخدمات حكومية قامت بالاستيلاء على الممتلكات الفلسطينية «اليتيمة». يوسف عصفور، باحث يافا، يقص بين قصصه العديدة، هنا كانت مخازن الحارس العام لأملاك الغائبين، والذي كان مسؤولا عن أملاك اللاجئين. وكذلك كانت في الشارع معسكرات جيش كثيرة، واليوم بقي منها مبنى «جالي تساهل» «إذاعة الجيش الإسرائيلي» وقاعدة قيادة الجبهة الداخلية. في ٢٠١٠ تم إخلاء المعسكر ولا يزال اليوم في صيف ٢٠١١ خاليا.

ان أكملنا في شارع يهودا هيميت، بيت رقم ٣٤، نجد مقهى «دينا»، وبه تقام مناسبات اجتماعية –سياسية أسبوعية. مقابل المقهى، للشرق قليلا، بجانب بيت رقم ٥٥، نجد موقف سيارات مسقوف مقفل ببوابة خضراء. على الحائط الداخلي مخروط بالانجليزية العنوان service station– محطة وقود (للجيش؟ حكومية؟) من فترة الانتداب . على الحائط المقابل يظهر العنوان «كراج شفروليه». في بداية شارع بن شوشان، على المدخل لبيت دائري على الزاوية، تظهر لافتة من خشب وعليها عنوان الشارع «شارع ٥٤»– الأسم المؤقت السابق للشارع.

רחוב יהודה הימית לכיוון מזרח; מבט מהמחלף הראשון בארץ // شارع يهودا هيميت باتجاه الشرق: مشهد من المفرق الأول في البلاد

בניגוד לחזיון הרפאים שלו בימינו, בתקופת המנדט, ובעיקר בשנות השלושים, היה רחוב המלך פייצל ציר מרכזי במודרניזציה של יפו.

בניגוד לחזיון הרפאים שלו בימינו, בתקופת המנדט, ובעיקר בשנות השלושים, היה רחוב המלך פייצל ציר מרכזי במודרניזציה של יפו. הוא בלט ברוחבו ובעצים שניטעו לאורכו. הבתים היו בתים משותפים, עם חנויות בקומה הראשונה: סגנון בנייה חדש ואופנתי ביפו, ששיקף תהליך ג'נטריפיקציה קודם, ממש כמו חזית החנויות בבניין החדש.

على عكس شارع «الأشباح» اليوم، في السابق كان شارع الملك فيصل عصبا مركزيا في تحديث يافا في فترة الانتداب، خاصة في سنوات الثلاثين. لقد تميز بعرضه وبالاشجار التي غرست على طوله. البيوت كانت بيوتا مشتركة، مع حوانيت في الطابق الأول: أسلوب بناء جديد وحديث في يافا، والذي مثل حالة جينتريفكاتسيا سابقة، تماما كواجهة الحوانيت في المبنى الجديد.

תחנה שלישית: 3 המחלף הראשון בארץ

נעלה על הגשר שעל רחוב יפת, ונצפה על הרחוב ממרומי המחלף הראשון בארץ, שנועד בעת בנייתו למעבר חמורים ועגלות מעל מפלס הרחוב. רחוב יהודה הימית (אז "פייצל", כאמור) נסלל מהנמל מזרחה בשנת 1921 לרגל ביקורו של המלך ההאשמי פייצל אבן-חוסיין – שהומלך על ידי הבריטים בעיראק ושלט בשנים 1921-1933. לשם סלילתו נפרץ פתח בצוק הכורכר שעליו נסלל רחוב יפת (אז "אלחלוה", כאמור) – מה שהצריך מאוחר יותר את הקמת המחלף. לא ברור מי בנה את הגשר: המלך פייצל עצמו, הבריטים או תושבי יפו.

المحطة الثالثة: 3 اول مفرق في البلاد

نصعد الجسر فوق شارع يفيت، وننظر الى الشارع من أعلى أول مفرق في البلاد، والذي كان معدا عند بنائه لتنقل الحمير والعربات من فوق الشارع. شارع يهودا هيميت (شارع فيصل حينها) تم تعبيده من الجهة الشرقية للميناء عام ١٩٢١ احتفاء بزيارة الملك الهاشمي، فيصل ابن الحسين . والذي توّج ملكا من قبل البريطانيين في العراق وحكم بين ١٩٢١–١٩٣٣. ولغرض تعبيده تم حفر طريق عبر تلة الكركار والذي عبد عليه شارع يفيت (الحلوة حينها طبعا)– مما جعل إقامة المفرق أمرا ضروريا فيما بعد. ليس واضحا من قام ببناء الجسر: الملك فيصل نفسه، البريطانيون أو سكان يافا.

الخلاف مثير، لأنه يعكس لنا قلة ما نعرفه عن حادث ليس ببعيد نسبيا، مقابل الأحداث الأقدم والتي يتم إبرازها للزائرين في يافا، كما سنرى لاحقا.

המלך פייצל וחיים וייצמן במפגשם בלונדון ב-1919.

الملك فيصل وحاييم فايتسمن خلال لقائهما في لندن عام -١٩١٩

המטבע המזויף "יהודה הימית", משני צדיו.

العملة المزورة «يهودا هيميت» من جهتيها.

המחלוקת מעניינת, כיוון שהיא מראה כמה מעט ידוע לנו על אירוע מאוחר יחסית, לעומת האירועים הקדומים המובלטים לעיני המבקרים ביפו.

המחלוקת מעניינת, כיוון שהיא מראה כמה מעט ידוע לנו על אירוע מאוחר יחסית, לעומת האירועים הקדומים המובלטים לעיני המבקרים ביפו, כפי שעוד נראה.

الخلاف مثير، لأنه يعكس لنا قلة ما نعرفه عن حدث ليس ببعيد نسبيا، مقابل الأحداث الأقدم والتي يتم إبرازها للزائرين في يافا، كما سنرى لاحقا.

כמו כל רחובות העיר, בעקבות מלחמת 48' החליפו השלטונות היהודיים את שם הרחוב במספר זמני – 6 במקרה זה – עד להמצאת שמו העברי השגור עד היום. מקור השם "יהודה הימית" (בלטינית, Ivdaea Navalis) הוא כיתוב על מטבע רומי. בעבר מקובל היה לחשוב שהוא הוטבע לרגל כיבוש יפו מידי מורדיה היהודים בשנת 67' לספירה; אולם חוקר המטבעות יעקב משורר קבע בספרו "הצד השלישי של המטבע" שמדובר בזיוף. כלומר, הרחוב מכונה כיום על שם מטבע מזויף.

وكما حدث مع كل شوارع المدينة، بعد حرب الـ ٤٨ قامت السلطات اليهودية بتغيير اسم الشارع برقم مؤقت – ٦ في هذه الحالة – حتى إيجاد اسمه اليهودي المقبول اليوم. أصل الاسم «يهودا هيميت» (في اللاتينية Ivdaea Navalis) هو كتابة على عملة رومانية. في الماضي كانت الفكرة المقبولة أنه صكّ للاحتفاء باحتلال يافا من أيدي اليهود عام ٦٧ ميلادي، ولكن باحث العملات، يعقوب مشورير، أثبت في كتابه «الجهة الثالثة للعملة» أن العملة مزورة. أي أن الشارع اليوم يحمل اسم عملة مزورة.

תחנה רביעית: 4
הכיכר בצומת יהודה מרגוזה (אלבְּטמה)

נרד מהגשר אל הנמל. כיום, כמו בעבר, ספינות גדולות לא יכולות היו להיכנס לנמל – כפי שמעיד גם ההיסטוריון יוספוס פלאוויוס, אשר כותב: "ולעיר יפו אין נמל טבעי". בימים עבורו היו הספינות נעזרות בפאלוכות – סירות קטנות ששימשו לפריקת הסחורות והנוסעים. משם היו מובילים אותם במעלה הגבעה בעגלות רתומות לחמורים.

בדרך נשתהה לרגע בצומת יהודה הימית עם רחוב יהודה מרגוזה. הרחוב קרוי על שם הרב שהגיע לכאן ב-1801 מדוברובניק (באיטלקית רגוזה, או

المحطة الرابعة: 4
الدوار في ملتقى الطرق يهودا مرجوزا (البطمة)

ننزل من الجسر إلى الميناء. اليوم كما في الماضي، لم يكن باستطاعة السفن الكبيرة الدخول إلى الميناء– كما يشهد المؤرخ يوسيفوس فيلابوس، والذي يكتب: «ولمدينة يافا لا يوجد ميناء طبيعي». في الماضي كانت السفن تستعين بالفلوكة – سفن صغيرة استعملت لتفريغ البضائع والمسافرين. من هناك كان ينقلونهم إلى أعلى التلة بواسطة عربات تجرها الحمير.

على الطريق نتوقف قليلا في مفرق الطرق يهودا هيميت ويهودا مرجوزا. اسم الشارع يعود إلى اسم الرابي الذي قدم إلى هنا عام ١٨٠١ من دوبروفنيك

סממן נוסף של התקופה הוא הנוהג של הרשויות לנטוע עצי זית במגרשים שמהם פונו תושבים פלסטיניים.

رمز آخر لهذه الفترة هي عادة السلطات غرس أشجار الزيتون في الأراضي التي طرد منها الفلسطينيون.

רגוצה) ומונה בהמשך על ידי חכמי ירושלים לשמש את עולי הרגל הבאים לעיר דרך יפו. בעבר כונה הרחוב "אלבטמה" (שמה הערבי של עץ האלה האטלנטית). מאוחר יותר, בפינת יפת, שכן כאן (ב"רחוב 5") בסיס נח"ל. כיום שוכן ברחוב יהודה מרגוזה בסמוך לפינת יפת בית הקפה "יאפא", שהוא גם חנות הספרים הראשונה שנפתחה ביפו מאז 1948.

לפני שנים ספורות הוקמה בצומת המסוכן כיכר, ובמרכזה ניטע עץ זית; הדאגה לבטיחות התושבים היא מסימני תקופת ההתחדשות. סממן נוסף של התקופה הוא הנוהג של הרשויות לנטוע עצי זית במגרשים שמהם פונו תושבים פלסטיניים (כמו בסמוך לפרויקט "הרובע"). נטיעת העצים היא פרקטיקה של שכתוב, המסווה את החדש כסוג של ישן. לצד זאת, כמענה לפנייה מצד תושבי העיר, החליטה העירייה בסתיו 2010 להנציח בצומת את "אימאם העיר" בסאם אבו־זייד.

(في الإيطالية رجوزا أو رجوتسا) وعينه حكماء القدس فيما بعد ليساعد الحجاج القادمين عن طريق يافا. في الماضي سمي الشارع بـ «الطمة» (الاسم العربي لنبتة الآلهة الأطلسية). فيما بعد، على زاوية يفيت، كان هنا (في شارع ٥) معسكر «ناحل». اليوم بإمكاننا أن نجد مقهى «يافا» في شارع يهودا مرجوزا قريبا من زاوية يفيت، وهو أيضا حانوت الكتب الأولى التي فتحت في يافا منذ الـ ١٩٤٨.

قبل بضع سنوات أقيم في المفترق الخطير دوار، وغرست شجرة زيتون في الوسط؛ الاهتمام بسلامة السكان هي من علامات فترة التجديد. رمز آخر لفترة هي عادة السلطات غرس أشجار الزيتون في الأراضي التي طرد منها الفلسطينيون (كما بقرب مشروع «الحي»). غرس الأشجار هي عملية إعادة كتابة، يظهر بها الجديد بزي تنكري يعكس القديم. إلى جانب ذلك، وكرد على طلب سكان المدينة، قررت البلدية في خريف ٢٠١٠ إقامة نصب تذكاري في المفترق لإمام المدينة بسام أبو زيد.

כיכר בסאם אבו-זייד במפגש הרחובות יהודה הימית ויהודה מרגוזה // بسام أبو زيد في ملتقى الطرق يهودا هيميت ومرجوزا

מצפון לכיכר שוכן בית העלמין היהודי (לפי השלט החדש שנתלה שם, זמני הפתיחה הן ימים א'-ה' בשעות 8:00-15:00). עד המאה ה-19 לא נהגו יהודי העיר לקבור בה את מתיהם, שכן היא לא נכבשה בידי שבט דן ועל כן לא נחשבה אדמת קודש. לבסוף נכנעה הקהילה לקשיים הכרוכים במנהג, ובשנת 1834 רכש הרב יהודה את החלקה. הקבורה במקום נמשכה עד שנת 1928. הקבר הידוע ביותר בו הוא קברו של הרב עצמו, שנפטר ב-1879.

בצמוד לבית העלמין שכנה הקרנטינה העות'מנית, שם הושמו בהסגר כל עולי הרגל החוזרים ממכה במקרה שהגיעו ידיעות על מגפת דבר או כולרה באיזור. בבוא אונייה מול חוף יפו, היא היתה מניפה דגל צהוב, ורק לאחר שרופא הנמל היה עולה אליה ומאשר שאין בה חולים, היא היתה מורידה את הדגל וצופרת לאנשי הסירות שיבואו לפרוק את נוסעיה.

נמשיך מהכיכר בהתאם לשילוט במורד הרחוב המתעקל ימינה ואחר כך שמאלה, וניכנס לנמל.

إلى شمالي الدوار تقع المقبرة اليهودية (بحسب اللافتة المعلقة هناك، أوقات الدخول هي من الأحد – الخميس من الساعة ٨:٠٠–١٥:٠٠). حتى نهاية القرن أل ١٩ لم يعتد يهود المدينة دفن أمواتهم فيها، حيث إن سبط دان قام باحتلالها وعليه فإنها لم تعتبر أرض مقدسة. في النهاية استسلمت المجموعة للصعوبات الناتجة عن هذه العادة، وعام ١٨٣٤ قام الرابي يهودا بامتلاك قطعة الأرض. استمر الدفن في المقبرة حتى عام ١٩٢٨. القبر الأكثر شهرة هناك هو قبر الرابي نفسه الذي توفي عام ١٨٧٩.

الكرنتينا العثمانية تواجدت بجانب المقبرة، هناك تم وضع الحجاج القادمين من مكة في حجر صحي في حالة انتشار الأخبار عن تفشي مرض الطاعون أو الكوليرا في المنطقة. في حال اقتراب سفينة من ميناء يافا، كانت ترفع علما أصفر، وفقط بعد صعود طبيب الميناء على متن السفينة وإقراره بعدم وجود مرضى على متنها، كانت تنزل العلم الأصفر وتصدر صفيرا لرجال السفن لكي يأتوا وينزلوا ركابها.

نكمل من الدوار بحسب اللافتات نزولا بالطريق الملتوي الى اليمين ومن ثم يسارا، وندخل الميناء.

هكذا بإمكاننا أن نعرف المسافات التي قطعها لاجئو المدينة الفلسطينيون في رحلتهم إلى ميناء غزة والإسكندرية أو بيروت بحثا عن ملجأ من.

תחנה חמישית: 5 שער הנמל – "אדם הים מִדמָם"

"במקום הזה", מספר יוספוס,

עמדו הפעם אנשי יפו בספינותיהם, ופתאום קם עליהם רוח סערה לפנות בוקר [...] והטביע ספינות רבות בהתנגחן אשה עם רעותה, וספינות אחרות ניפץ אל הסלעים. ורבים לא מצאו עצה בלתי אם להמלט נגד הזרם אל לב הים, כי יראו מצוקי הסלעים אשר בחוף ומהרומאים העומדים עליהם [...] נסחפו בזרם הים ונפצו אל צוקי הסלעים, עד אשר אדם הים מדמם למרחוק, והחוף מלא חללים. וכאשר חתרו הפליטים והגיעו אל החוף, קמו עליהם הרומאים והמיתום. ואחרי אשר כבשו הרומאים את העיר בלי מלחמה הפכו אותה לשממה (תולדות מלחמת היהודים, 9 ג').

المحطة الخامسة: 5 بوابة الميناء

«في هذا المكان»، يقول يوسفوس:

«وقف هذه المرة سكان يافا في سفنهم، وفجأة هبت رياح عاصفة في ساعات الفجر (...) أدت إلى غرق سفن كثيرة نتيجة اصطدام السفن ببعضها، وسفن أخرى تحطمت على الصخور. كثيرون احتاروا فيما هم فاعلون: هل يهربون إلى قلب البحر بعكس التيار، خوفا من السلاسل الصخرية على الشاطئ ومن الرومان الواقفين عليها (....) جرفهم التيار وتحطموا على السلاسل الصخرية، إلى درجة كنت ترى فيها الدماء النازفة عن بعيد، وامتلأ الشاطئ بالضحايا. وحين جدف الناجون ووصلوا إلى الشاطئ هاجمهم الرومان وقتلوهم. وبعد أن احتل الرومان المدينة بدون حرب حولوها إلى قفر (تاريخ حرب اليهود، ٩)

כך ניתן ללמוד על המרחק שעשו פליטי העיר הפלסטינים בהפליגם אל נמל מבטחים בעזה, אלכסנדריה או ביירות.

אין כאן אנדרטה לזכר אותם פליטים אשר נסו מאימת הרומאים, וגם לא לציון כיבוש מאוחר יותר שהפך את העיר לשממה כפי שהפכוה הרומאים, כדברי יוספוס. על המדרכה בנמל יצירת אמנות שתופסת את העין: יפו כטבור המחובר לשלל ערים בעולם (כולל דוברובניק, עיר הולדתו של הרב יהודה מרגוזה) ומרחקיהן ממנה. כך ניתן ללמוד על המרחק שעשו פליטי העיר הפלסטינים בהפליגם אל נמל מבטחים בעזה, אלכסנדריה או ביירות.

כבר ב–20 בינואר 1948 התפרסמה בעיתון "דבר" הידיעה הבאה:

כל שבוע מפליגה ספינה מיפו ומעבירה משפחות לארצות השכנות. בשעת ההפלגה מתלקט אספסוף על החוף לחרף ולגדף את היוצאים.

لا يوجد هنا نصب تذكاري ليخلد ذكرى اللاجئين الذين هربوا خوفا من الرومان، أو لتذكر احتلال لاحق أكثر حول المدينة إلى قفر كما حولها الرومان، بحسب يوسيفوس. على الرصيف في الميناء يقف عمل فني ملفت للأنظار: يافا كحبل السرة متصلة بمدن أخرى في العالم (يشمل دوبروفنيك، المدينة التي ولد فيها الرابي يهودا مرجوزا) ومدى بُعد هذه المدن منها. هكذا بإمكاننا أن نعرف المسافات التي قطعها لاجئو المدينة الفلسطينيون في رحلتهم إلى ميناء غزة والإسكندرية أو بيروت بحثا عن ملجأ آمن.

في ٢٠ من كانون الثاني نشر الخبر التالي في صحيفة «دفار»:

«في كل أسبوع تبحر سفينة من يافا ناقلة عائلات إلى بلاد مجاورة. في وقت الإبحار يتجمع غوغاء على الشاطئ يقوم بدفع وإهانة الخارجين».

ידיעה מאוחרת יותר באותו העיתון, מה-28 באפריל, בעיצומה של התקפת האצ"ל, מדווחת על

בהלה גדולה בין תושבי יפו; [...] בנמל [...] עוגנות סירות מנוע וסירות מפרש שבאו ממצרים ומדרום הארץ "להציל את תושבי יפו" [המירכאות במקור – ע.א].

ולבסוף, ב-4 במאי ("הארץ"):

ממרחק רב יותר עוד נראו בבוקר פליטי יפו המבוהלים כשהם נצמדים אל סירות שהובילו מן הנמל אל האונייה הנוסעת לביירות.

في خبر لاحق لنفس الصحيفة، بتاريخ ٢٠ نيسان، خلال أوج هجوم الإيتسل، يتحدث التقرير عن:

«حالة فزع كبيرة بين سكان يافا، (...) في الميناء (...) ترسو سفن مع محركات وسفن شراعية قدمت من مصر ومن جنوبي البلاد «لإنقاذ سكان يافا».

وأخيرا، في ٤ أيار (هارتس):

«من بعيد جدا كان بالإمكان رؤية لاجئي يافا المذعورين وهم يتمسكون بالقوارب التي نقلتهم من الميناء إلى السفينة المسافرة إلى بيروت.»

من القرن التاسع عشر وحتى الثورة العربية الكبرى (١٩٣٦–١٩٣٩) والذي دمّر الميناء خلالها وفي أعقاب ذلك تم بناء ميناء تل أبيب، شكل الميناء مصدر رزق أساسيا للسكان الفلسطينيين في المدينة، وصدرت منه بضائع للعالم كله – وأكثر من أي شيء برتقال Jaffa المشهور.

מהנמל אל יפו העתיקה

נפנה ימינה (צפונה) ונלך לאורך הנמל, ששופץ באחרונה. מהמאה ה-19 ועד למרד הערבי הגדול (1936-1939) שבמהלכו הושבת הנמל ובעקבותיו נבנה נמל תל־אביב, שימש הנמל מקור פרנסה חשוב לתושביה הפלסטינים של העיר, ויוצאו ממנו סחורות לעולם כולו – מעל לכול תפוזי Jaffa המפורסמים. מתקופה זאת החל הנמל לגסוס לאטו, עד להקמת נמל אשדוד ב-1965, מאז הוא משמש כמעגן סירות בלבד.

אחרי מבנה המחסנים לשעבר, מצד ימין, נמצא גרם מדרגות שכניסתו חבויה בלב מבנה אבן, אשר מוליך לעיר העתיקה, דרך סמטת "מזל סרטן". הרס בתיהם הרעועים של פועלי הנמל החל עוד בימי הבריטים. בהמשך, אחרי מלחמת 48' ולאחר שיהודים התיישבו בבתי הפלסטינים, נהגו הרשויות להרוס כל בית שממנו התפנתה משפחת עולים, על מנת "למנוע מפגעים". רק באמצע שנות החמישים הופסקה ההריסה לטובת חידוש יפו

من الميناء الى يافا القديمة

نتجه يمينا (شمالا) ونسير بمحاذاة الميناء، الذي رمم مؤخرا. من القرن التاسع عشر وحتى الثورة العربية الكبرى (١٩٣٦–١٩٣٩) والذي دمّر الميناء خلالها وفي أعقاب ذلك تم بناء ميناء تل أبيب، شكل الميناء مصدر رزق أساسيا للسكان الفلسطينيين في المدينة، وصدرت منه بضائع للعالم كله – وأكثر من أي شيء برتقال Jaffa المشهور. منذ هذه الفترة بدأ الميناء بالاحتضار تدريجيا، وحتى إقامة ميناء أشدود عام ١٩٦٥، منذ ذلك الحين يستعمل كمرسى للقوارب فقط.

بعد مباني التخزين السابقة، من جهة اليمين، نجد درجا محجوبا داخل مبنى من حجر، يؤدي الى المدينة القديمة، عن طريق زقاق «برج السرطان». هدم بيوت عمال الميناء المتداعية بدأ في السابق و منذ فترة الانجليز. لاحقا، وبعد حرب ال ٤٨ وبعد أن توطن اليهود في البيوت الفلسطينية، اعتادت السلطات أن تهدم كل بيت غادره القادمون الجدد، من أجل «منع الضرر». فقط في أواسط سنوات الخمسين

מהמאה ה־19 ועד למרד הערבי הגדול (1939-1936) שבמהלכו הושבת הנמל ובעקבותיו נבנה נמל תל־אביב, שימש הנמל מקור פרנסה חשוב לתושביה הפלסטינים של העיר, ויוצאו ממנו סחורות לעולם כולו – מעל לכול תפוזי Jaffa המפורסמים.

העתיקה כ"קריית אמנים" ביוזמתו של האמן מרסל ינקו. ינקו הוא גם מייסד כפר האמנים בעין הוד, שהוקם על חורבות הכפר הפלסטיני עין חוד (ראו סיור בספר זה). עבודות השחזור ביפו העתיקה הושלמו ב־1965.

מהמדרגות נפנה שמאלה בסמטת "נתיב המזלות", נחצה את המנהרה ונעבור על פני הכנסייה היוונית מיכאל הקדוש, שכמו כל הכנסיות משמרת את עברה כמות שהיה. נמשיך עד הפנייה לסמטת "מזל מאזניים" או עד הפנייה שאחריה, סמטת "מזל עקרב", נפנה ימינה ונעלה לרחבה המרכזית. בעבר, מספר עיסא דביט, לא היו לסמטאות שמות, והן כונו על שם המשפחות שישבו בהן. בהמשך, הודבקו לעיר העתיקה שמות מתחום האסטרולוגיה, ללא כל סיבה נראית לעין.

توقفت عمليات الهدم لصالح تجديد يافا القديمة «كحي للفنانين» بمبادرة من الفنان مارسيل يانكو. يانكو كان، أيضا، من مؤسسي قرية الفنانين في «عين هود»، والتي أقيمت على أنقاض البلدة الفلسطينية عين حوض. عملية التجديد في يافا انتهت عام ١٩٦٥.

من الدرج نتوجه يسارا في زقاق «درب الأبراج»، نعبر النفق ونمر أمام الكنيسة اليونانية على أسم القديس ميخائيل، والتي تحافظ على تاريخها مثلها مثل كل الكنائس الأخرى. نستمر حتى زقاق «برج الميزان» أو حتى اللفة التي يليها زقاق «برج العقرب»، نتوجه يمينا ونصعد إلى الساحة المركزية. في الماضي، يقول عيسى ضبيط، لم تكن أسماء للزقاقات، وسميت على أسماء العائلات التي كانت تسكنها. لاحقا، أعطيت للمدينة القديمة أسماء من مجال علم الفلك، دون سبب مفهوم لذلك.

תחנה שישית: 6 כיכר קדומים

"כיכר קדומים", כפי שהיא מכונה כיום, היא אחת הרחבות המעידות על הרס בתי העיר העתיקה. במקרה זה האחראים להרס הבתים היו הבריטים. ביוני 1936, בתחילת המרד הערבי הגדול, ערכו שלטונות המנדט מבצע חישוף שנועד לפרוץ דרכי גישה אל הקסבה היפואית באמצעות הרס המבנים בדרך אליה. במבט על, דפוס ההריסות שנוצר הוא בצורת עוגן, אשר הכיכר היא אחד מקדקודיו. במבצע נהרסו 237 בתים, והוא זה שהקנה לכיכר את צורתה הנוכחית.

المحطة السادسة: 6 دوار كدوميم

«دوار كدوميم»، كما يطلق عليه اليوم، يُعتبر احد الشوارع التي تشهد على عملية هدم البيوت في المدينة القديمة. في الحالة هذه كان المسؤولون عن هدم البيوت من البريطانيين. في حزيران ١٩٣٦، مع بداية الثورة العربية الكبرى، شنت سلطات الانتداب حملة مداهمات هدفها فتح طرق للوصول إلى القصبة اليافية عن طريق هدم البيوت في الطريق إليها. نظرة من فوق تكشف أن طريقة الهدم خلفت شكل مرساة، الدوار يُمثل أحد أطرافها. في هذه الحملة تمّ هدم ٢٣٧ بيتا، وهي التي أعطت الدوار شكله الحالي.

כנראה שכלו כל אגדות יפו, ואין מוצא אלא להפכה לפארק סביב נושא האסטרולוגיה.

כיום בולטת בכיכר נוכחותו של הכובש הצרפתי מהמאה ה-18 בדמות בובה לתיירים. ואכן, נפוליאון חלף אמנם ביפו, אולם העיר, כפי שמציין שיזף, "לא רוותה ממנו נחת". כוחותיו צרו עליה בשנת 1799, ולאחר שפרצו את החומות ערכו בה טבח מלווה בביזה ואונס. ושוב אדם הים מדם הנמלטים כפי שתיאר יוספוס – הפעם מחרב הצרפתים. כזכר למאורע, פוזרו בכיכר ובסביבתה תותחי ברזל כדי לשעשע את הילדים.

באחרונה נוספה עוד הזדמנות צילום לתיירים – מזרקה שמזכירה קצת את מזרקות ה"טריטונים" ברומא, אולי במתכוון, ובה דמויות שיש של תריסר המזלות.

اليوم يبرز في الدوار حضور المحتل الفرنسي من القرن الـ ١٨ عن طريق دمية للسياح. وفعلا، خرج نابليون بالفعل من يافا، ولكن المدينة، كما يذكر شيزاف، «لم تعرف الراحة منه». حاصرتها قواته عام ١٧٩٩، وبعد أن اقتحموا الأسوار قاموا بمذبحة شملت عمليات نهب واغتصاب. ومرة أخرى احمرّ البحر بالدم بسبب دماء الهاربين كما وصفها يوسيفوس – ولكن هذه المرة بسبب سيوف الفرنسيين. كتذكار للحدث قاموا بوضع مدافع حديدية في الساحة وحولها من أجل الترفيه عن الأطفال.

أضيفت فرصة تصوير إضافية للسياح مؤخرا – نافورة تذكر بنوافير تريتون في روما، لربما عن قصد، وعليها شخصيات من رخام تمثل الأبراج..

على ما يبدو فان جميع أساطير يافا قد انتهت، ولا مفر من تحويلها إلى حديقة ألعاب في موضوع علم الفلك.

תחנה שביעית: 7 גשר המשאלות

מהכיכר נעלה באחד מגרמי המדרגות מזרחה, אל "גשר המשאלות". בעבר היתה זו סתם נקודת תצפית יפה. לפני שנים ספורות הוחלט להדביק גם את הגשר באמונה התפלה: תבליטי ברונזה של המזלות השונים הוצבו לאורכו, ועל המדרכה נבנה פסיפס של גלגל המזלות. אתר "החברה לפיתוח יפו העתיקה" מסביר: "אגדה עתיקה מספרת שכל העומד על הגשר, אוחז במזלו ומביט אל הים – משאלתו תתגשם!" כנראה שכלו כל אגדות יפו, ואין מוצא אלא להפכה לפארק סביב נושא האסטרולוגיה.

المحطة السابعة: 7 جسر الأماني

من الساحة نصعد الدرج شرقا، باتجاه «جسر الأماني». في الماضي كانت هذه مجرد نقطة مراقبة جميلة. قبل سنوات معدودة تقرر نقل عدوى الخرافات إلى الجسر: نقوش من البرونز للأبراج المختلفة علقت على طوله، وبني فسيفساء على الرصيف يمثل عجلة الأبراج. موقع الشركة «لتطوير يافا» يفسر: «أسطورة قديمة تقول أن كل من يقف على الجسر، يمسك ببرج حظه وينظر إلى البحر- أمنيته ستتحقق!»

على ما يبدو فان جميع أساطير يافا قد انتهت، ولا مفر من تحويلها إلى حديقة ألعاب في موضوع

גן הפסגה

אחרי הביקור בגשר נפנה ימינה, לאתר ארכיאולוגי ובו שרידי שער מפואר, שהוקם לכבוד רעמסס השני (1237–1304 לפני הספירה) – השליט "שבתקופת מלכותו יצאו בני ישראל ממצרים" (כפי שנכתב בקורס למורי דרך ביפו). זה מה שקרה פה, עמוק מתחת לאדמה. לפני שנים ספורות שוחזר השער על עמודיו ומשקופו, וכיום הוא ניצב שם גאה בלי להוביל לשום מקום. משם נעלה אל פסגת גבעת יפו ונראה שער נוסף – "שער האמונה" – שנועד לסמל את הכניסה לארץ ישראל, עליו מאוירים שלל אירועים תנ"כיים, הפורטים אף הם על המיתר הקדמוני.

حديقة هبيسغاة

بعد زيارة الجسر نتجه يمينا، لموقع اثري وبه بقايا بوابة فخمة أقيمت على شرف رعمسيس الثاني (١٣٠٤–١٢٣٧ قبل الميلاد)– الحاكم الذي خرج بنو إسرائيل أثناء فترة حكمه من مصر» (كما كتب في دورة لمرشدي مسارات في يافا). هذا ما حدث هنا عميقا تحت الأرض. قبل سنوات عديدة تم إعادة بناء البوابة مع عواميدها وناصيتها وتقف اليوم هنالك بفخر دون أن تؤدي إلى أي مكان..

من هناك نصعد إلى قمة هضبة يافا ونرى بوابة أخرى – «بوابة الإيمان»– والتي ترمز إلى عملية الدخول إلى أرض إسرائيل، وعليها تظهر رسومات لأحداث عديدة من التوراة، والتي تعبر أيضا عن أحداث الماضي القديم.

מתישהו הרסו הרשויות את הצריח, ואין במקום אות כלשהו לכך שמדובר באתר מקודש.

מצפון, במורד המדשאה מצד ימין, נמצא מבנה עתיק ובו כיפה מפלסטיק על כיפה מאבן. עד לפני עשרים שנה או יותר ניצב שם צריח מסגד שלא היה פעיל. כילד ביפו, הייתי נוהג לטפס על חומת האבן המעוטרת שברי בקבוקים ונכנס לצריח, רץ במדרגות העקלתוניות למרות הצחנה הקשה, וצועק "אללה אכברו!" ממרומי המרפסת. מתישהו הרסו הרשויות את הצריח, ואין במקום אות כלשהו לכך שמדובר באתר מקודש; ללמדכם שהחלוקה לתקופות בתולדות יפו הישראלית היא חלוקה סכמטית, בעוד ההזנחה, ההרס והמחיקה נמשכים כל העת בצורה זו או אחרת.

من الشمال، نزولا من باحة العشب من جهة اليمين، نجد مبنى قديما مع قبة بلاستيكية بنيت على قبة من حجر. حتى قبل ٢٠ سنة أو أكثر كانت هناك مئذنة مسجد لم يكن مستعملا. كولد من يافا، اعتدت على تسلق السور الحجري، الركض على الدرج الملتوي رغم الرائحة الكريهة، وأصرخ «اللّه واكبر!» من أعلى الشرفة. قامت السلطات في مرحلة ما بهدم البرج، ولا توجد أية دلالة لكون المكان مقدس، وهذا يدل على أن تقسيم تاريخ يافا الإسرائيلية تقسيم تعسفي في حين أن المدينة تعاني من الهدم والمحو المستمرين بهذه الطريقة أو تلك.

לאורך הים אל כיכר השעון

נרד מהמסגד המושבת במדרגות בכיוון הים, ונפנה ימינה בטיילת מפרץ שלמה. לימיננו קבוצת מבנים ששרדו מיפו הפלסטינית. הראשון הוא בית החרושת לסבון של משפחת דמיאני, אותו תוכלו לזהות לפי המנעול החדש על שער הברזל הישן והעטלפים שהתנחלו בו. ביחד עם התפוזים, נמנה הסבון בין מוצרי הייצוא העיקריים של יפו הערבית. בהמשך נמצאת רחבת התיאטרון היהודי־ערבי החיננית, ומאחור מבנה החמאם.

נחצה את הכביש לצד הצופה הימה, נתגבר (או שלא) על הדחף לשבת על תותחי נפוליאון, ונרד במדרגות אל חומת הים. עד לא מכבר היתה החומה מוזנחת ומעלה אזוב, והירידה ממנה אל החוף עצמו – מהמקום בו ניצבת כיום מרפסת התצפית – רצופת מזרקים ושברי בקבוקים. גם החוף עצמו היה מטונף. ב–2008, כחלק מהדאגה לבטיחות תושביה היהודים החדשים של יפו, הוקמה סוף–סוף תחנת הצלה בקצהו הצפוני של החוף המסוכן לרחצה, שזכה למתיחת פנים ולשם חדש: "חוף עלמה". בקיצים האחרונים הגדילה עיריית תל־אביב-יפו לעשות והוסיפה מציל ערבי המלווה את צעקות המציל העברי בשפתו – אולי לראשונה בתולדות יפו.

ממרפסת התצפית נמשיך מזרחה לכיוון כיכר השעון, כשלימיננו מבנה הכלא ("קישלה") והתחנה ששירתה את שלוש המשטרות – העות'מנית, הבריטית והישראלית; כיום נבנה כאן מלון בוטיק.

على طول البحر وحتى دوار الساعة

ننزل من المسجد المغلق على الدرج صوب البحر، نتجه إلى اليمين إلى ممشى مفراتس شلومو. على اليمين مجموعة مبان بقيت من يافا الفلسطينية. الأول هو مصنع الصابون التابع لعائلة دمياني، تستطيعون التعرف عليه من خلال القفل الجديد على البوابة الحديدية القديمة والوطاويط التي استوطنته. إلى جانب البرتقال، اعتبر الصابون من منتوجات التصدير الأساسية في يافا العربية. فيما بعد هنالك ساحة المسرح اليهودي – العربي الجميلة، وفي الخلف بناية الحمام.

نعبر الشارع إلى الجانب المطلّ على البحر، نتغلب (أو لا) على الرغبة بالجلوس على مدافع نابليون، وننزل الدرج إلى سور البحر. قبل فترة قصيرة كان السور مهملا ومليئا بالطحالب والنزول منه إلى الشاطئ – المكان الذي تتواجد به شرفة المراقبة – مليء بالإبر وبقايا الزجاجات المتكسرة. كذلك البحر نفسه كان قذرا. في ٢٠٠٨، وكجزء من القلق على سلامة سكان يافا اليهود الجدد، أقيمت أخيرا محطة إنقاذ في الجهة الشمالية للشاطئ الخطر للسباحة، والذي فاز بمنظر واسم جديدين «شاطئ علما».

في فترات الصيف السابقة قامت بلدية تل أبيب يافا بعمل رائع وأضافت منقذا عربيا يرافق صرخات المنقذ اليهودي في لغته – لربما للمرة الأولى في تارخ يافا.

من شرفة المراقبة نستمر شرقا باتجاه دوار الساعة، على يميننا مبنى السجن («قشله») والمحطة التي خدمت الشرطة العثمانية والبريطانية والإسرائيلية حيث يُقام فندق بوتيك.

قامت السلطات في مرحلة ما بهدم البرج، ولا توجد أية دلالة لكون المكان مقدسا.

תחנה שמינית: 8
הסראיא

שכונת אלמנשיה היתה שכונה של יפו ששכנה מצפון לכיכר השעון, תחנתנו האחרונה בסיור. כיכר השעון היתה פעם מרכז העיר, אך כיום – לאחר מחיקת מנשיה בנכבה – מתפקדת הכיכר כשער הכניסה אל יפו מתל־אביב. מתוך שלל אתרי הכיכר נתעכב על החזית המשוחזרת של בניין הסראיא (מטורקית, "ארמון") – מבנה העמודים המרחף בפאתה הצפון־מזרחית של הכיכר. המבנה מזכיר בצורתו, צורת ח', את שער רעמסס המשוחזר, ומעורר תחושת תלישות דומה.

المحطة الثامنة: 8
السرايا

حارة المنشية كانت حارة في يافا تقع من الجهة الشمالية لساحة الساعة، محطتنا الأخيرة في المسار. دوار الساعة كان مركز المدينة فيما مضى، ولكن اليوم – وبعد محو المنشية خلال النكبة – تعتبر الساحة بوابة الدخول الى يافا من تل أبيب. من بين الكثير من بقايا الدوار سنتوقف عند واجهة السرايا (من التركية وتعني القصر) التي تم إعادة بناؤها – مبنى العواميد المتواجد إلى شمالي – شرق الدوار. يذكر شكل المبنى (شكل ח)، ببوابة رمسيس المعاد بناؤها ويوحي بشعور مشابه بعدم الانتماء.

«تفجير مبنى البلدية (السرايا) (...) كان له وقع قوي بشكل خاص من ناحية تقويض المعنويات.»

"פיצוץ בניין העיריה (סראיא) [...] היתה לו השפעה עזה במיוחד מבחינת ערעור המורל."

על החזית שני שלטים של העירייה, ישן וחדש, המלמדים כי המבנה שיכן את עיריית יפו בתקופה העות'מנית ובתקופת המנדט. עוד הם מלמדים כי המבנה נחרב בפיצוץ מכונית תופת של הלח"י ב–4 בינואר 1948. לפיצוץ נודעו שלוש תוצאות מרכזיות. הראשונה היא מותם של עשרה אזרחים ופציעתם של מאה. השנייה היא אובדן הארכיון העירוני, שבעקבותיו ידוע לנו פחות על אסונה של יפו ב–1948, למשל, בהשוואה להיקף הידע על אסונה של חיפה. השלישית היא הפחד שאחז בתושבי העיר בעקבות הפיגוע ועזיבתם – אולי תכלית הפיגוע. לפי מוריס,

"לאחר ששה שבועות של מעשי איבה [...] היתה יפו על סף אנדרלמוסיה מוחלטת. [...] פיצוץ בניין העיריה (סראיא) [...] היתה לו השפעה עזה במיוחד מבחינת ערעור המורל. [...] השירותים הציבוריים והעירוניים התמוטטו."

على الواجهة هنالك لافتتان للبلدية، قديمة وجديدة، نستدلّ منها أن المبنى خدم بلدية يافا في الفترة العثمانية وفي فترة الانتداب. ونستدلّ، أيضا، أن المبنى دمّر جراء تفجر سيارة مفخخة وضعتها قوات الليحي عام ١٩٤٨. كان للتفجير ٣ نتائج أساسية. الأولى، موت ١٠ مواطنين وجرح مئة. الثانية، فقدان الأرشيف البلدي، ولهذا فنحن نعرف أقل عن مأساة يافا في ١٩٤٨، مقارنة مثلا مع المعلومات عن مأساة حيفا. الثالثة، الخوف الذي دبّ في السكان إثر العملية التفجيرية ورحيلهم – وهذا ما كان ربما هدف العملية. بحسب موريس:

«بعد ستة أسابيع من عمليات العدوان (...) كانت يافا على شفا الفوضى التامة (...) تفجير مبنى البلدية (السرايا) (...) كان له وقع قوي بشكل خاص على تقويض المعنويات (...) الخدمات البلدية العامة انهارت.»

אירוע דומה בירושלים, בלילה של הפיגוע ביפו (בין ה-4 ל-5 בינואר 1948) חולל תוצאה דומה, כשפוצצה ה"הגנה" את מלון "סמירמיס" בשכונת קטמון. מי מבין תושבי יפו שהפיצוץ לא הספיק על מנת להניסו, השתכנע באפריל אותה שנה עם כיבוש מנשיה בידי האצ"ל, המוזכר בשלט שהוצמד למגדל השעון בפאתו המערבית, ושכלל הרעשת מרגמות על העיר – 9 טון פגזים, שווי-ערך ל-1,600 קסאמים, תוך שלושה ימים.

حادثة مشابهة في القدس، في ليلة العملية في يافا (بين الرابع والخامس من كانون الثاني ١٩٤٨) أدّت إلى نتيجة مشابهة، حين فجرت الهاجناة فندق «سميراميس» في حي القطمون. سكان يافا الذين لم ينجح التفجير بإقناعهم بالرحيل، اقتنعوا في نيسان من تلك السنة، مع احتلال المنشية على أيدي الإتسيل، كما تشير اللافتة التي وضعت على برج الساعة من ناحيته الغربية، والذي شمل قصف المدينة بتسعة أطنان من القنابل – أي ما يساوي ١٦٠٠ صاروخ قسام تقريبا، خلال ثلاثة أيام.

מימין לחזית הריקה של בניין הסראיא שוחזרה ב-2009 חזית בית נוסף, בקומה השנייה מעל החנויות. עד לא מכבר ניצב שם שלט שהכריז על יוזמה להקמת מרכז תרבות בשיתוף עם הפרלמנט הטורקי. בעקבות אירועי המשט בקיץ 2010 הוסר השלט.

على يمين الواجهة الفارغة لمبنى السرايا تم إعادة بناء واجهة بيت إضافي عام ٢٠٠٩، في الطابق الثاني فوق الدكاكين. قبل فترة ليست بطويلة وضعت هنالك لافتة تعلن عن إقامة مركز ثقافي بالشراكة مع البرلمان التركي. في أعقاب أحداث أسطول الحرية في صيف ٢٠١٠ تم إزالة اللافتة.

מה הותיר אפוא המחק, ומה כתב העפרון? קשה למצוא עדות כתובה לעברה הלא־רחוק של יפו, כמו השלט עם שם המלך במבנה הישן של חברת החשמל ברחוב יהודה הימית. לעתים שרדה עדות אילמת, כמו אתר המסגד בשיפולי גן הפסגה. במקומות אחרים ירשו את החורבות עדויות לעבר רחוק יותר – בין אם נחשפו ממעבה האדמה (שער רעמסס) או נשתלו על פניה (בובות נפוליאון ותותחיו). לחילופין, כוסה המרחב הריק בחדש המתחזה לישן, כמו עץ הזית והסמטאות המשוחזרות. במקומות אחרים נסתם הריק בתכנים הקשורים לעבר יהודי (כמו במקרה של שמות הרחובות יהודה הימית ויהודה מרגוזה) או לעבר ציוני (כמו האנדרטה לעם הבולגרי). בעיר העתיקה, היכן שהריק מהדהד בעוצמה רבה במיוחד, הומצאה לשם כך אגדת המזלות. לבסוף, כאשר בכל זאת נעשה ניסיון להתייחס לעברה הערבי של יפו, הסתפקו משכתביו בחזית ריקה שאין מאחוריה דבר, כמו בשחזור בניין הסראיא.

ماذا تركت الممحاة إذن، وماذا كتب القلم؟ من الصعب أن نجد شهادة مكتوبة لماضي يافا غير البعيد، كما الحال مع اللافتة التي تحمل اسم الملك في البناية القديمة لشركة الكهرباء في شارع يهودا هيميت. أحيانا، بقيت شهادة صامتة، كما بقايا المسجد في أطراف حديقة القمة. في أماكن أخرى ورثت البقايا شهادات لماض أبعد – كشف عنها من أعماق الأرض (بوابة رعمسيس) أو «غرست» على السطح (تمثال نابليون ومدافعه). وبالمقابل، تم تغطية المساحة الخالية بوجه جديد متنكر بزي قديم، مثل شجرة الزيتون والأزقة. في أماكن أخرى تم سد الفراغات بمضامين تتعلق بالماضي اليهودي (مثال على ذلك أسماء الشوارع يهودا هيميت ويهودا مرجوزا) أو بماض صهيوني (كالنصب التذكاري للشعب البلغاري). في المدينة القديمة وفي الأمكنة التي التي يدوّي فيها الفراغ بشدّة، تم خلق أسطورة الأبراج. في النهاية، وحين يتم، رغم ذلك التطرق إلى ماضي يافا العربي، اكتفى القائمون بواجهة فارغة لا يوجد أي شيء خلفها، كما في عملية إعادة بناء مبنى السرايا.

// מקורות //

ריאיון שנערך ב-9 במרץ 2011 עם דאביט עיסא.

אביצור שמואל (1972), **נמל יפו בגאותו ובשקיעתו 1865-1965**. תל־אביב: מלוא.

בן-מתיתיהו יוסף (יוספוס פלוויוס) (1968), **תולדות מלחמת היהודים ברומאים**. תרגום: ד"ר. י.נ. שמחוני. בן-שמן: מודן.

מוריס בני (1991), **לידתה של בעיית הפליטים הפלסטינים, 1947—1949**, תל־אביב: עם עובד.

מונטרסקו דניאל ופביאן רועי (2003), "'כלוב הזהב': ג'נטריפיקציה וגלובליזציה בפרויקט גבעת אנדרומדה, יפו". תיאוריה וביקורת 23.

משורר יעקב (2006), **הצד השלישי של המטבע**. ירושלים: יד בן צבי. עמ' 116-119.

עצפור יוסוף (2011), הרצאה ב"קפה דינה", יפו, 31.1.2011.

פרסיקו אורן (2008), "ערבייה זקנה אמרה לנו בקיצור: הלכו!", אתר "העין השביעית", www.the7eye.org.il 6.5.2008

קובוביץ יניב (2012), "המסתנן הסורי יצא לטיול שורשים ביפו", "הארץ", 16.5.2010.

// المصادر //

مقابلة أجريت في ٩ آذار ٢٠١١ مع ضبيط عيسى.

أفيتسور شموئيل (١٩٧٢). **ميناء يافا في عزه وأفوله ١٨٦٥–١٩٦٥**. تل أبيب: ملو.

بن متتياهو، يوسف (يوسيفوس فيلابيوس) (١٩٦٨). **تاريخ حروب اليهود ضد الرومان**. ترجمة د. ي. ن. سمحوني. بن شيمن: مودان.

موريس بيني (١٩٩١), **ولادة مشكلة اللاجئين الفلسطينيين, ١٩٤٧ – ١٩٤٩**, تل أبيب: عام عوفيد.

مونترسكو دانئيل وفابيان روعي (٢٠٠٣), «القفص الذهبي». تيئوريا وبيكورت ٢٣.

مشورر يعقوب (٢٠٠٦), **الوجه الثالث للعملة**، القدس: يد بن تسفي, ص ١١٦–١١٩.

يوسف عصفور (٢٠١١), محاضرة في «مقهى دينا»، يافا, ٣١,١,٢٠١١.

برسيكو أورن (٢٠٠٨)، مسنّة عربية قالت لنا باختصار: ذهبوا!" موقع, «العين السابعة», موقع, www.the7eye.org.il

كوبوبيتش ينيب (٢٠١٢), «المتسلل السوري خرج في رحلة إلى الجذور», هآرتس, ١٦,٥,١٠

LeVine Mark (2005), **Overthrowing Geography: Jaffa, Tel-Aviv and the Struggle for Palestine, 1880-1948.** Berkeley: University of California Press.

www.shezaf.net | www.elirozner.tripod.com | www.oldjaffa.co.il

שריד מעידן ההשתלטות הממשלתית על בתי יהודה הימית // أثر من فترة الاستيلاء الحكومي على بيوت يهودا هيميت